

Czóbel Ernő levelezése Gulagon családjával. Részletek
(Összeállította: Szádvári Lídia)

Dr. Czóbel Ernő

Lányi Sarolta

Édesanyám, a 2012-ben elhunyt Czóbel Anna hagyatékában maradt fenn az édesapja, Dr. Czóbel Ernő levelezése családjával, amikor őt a Sztálin-rezsim emberei 1936 augusztusában otthonából elvitték. Szovjet börtönökben raboskodott, ezt követően, 1939-ben, a Gulagra száműzték, Szibériába. Czóbel Ernő részletes életrajza az interneten megtalálható.

A leveleket édesanyám gépelte le az 1970-es években, írógéppel. Legtöbbjük oroszul íródott - azokat le is fordította. A kb. 300 oldalnyi, így fennmaradt levelezés túlnyomórészt nagyapám leveleit, elenyésző részben nagymamám, Lányi Sarolta költő, író, műfordító leveleit tartalmazza (míg édesanyámtól, Czóbel Annától egyetlen levél sem maradt fenn). Az első, fennmaradt levél 1939. VII. 22-ből származik, az utolsó 1947. IX. 26-án íródott. Az 1941-es évből csak néhány, míg az 1942-es évből nem maradt fenn egy levél sem. Az eredeti levelek és a fordítás megtalálhatóak a Politikatörténeti és Szakszervezeti Levéltárban őrzött Czóbel-hagyatékban. (PIL 697.

f. 2/5-12. ő. e.) Információk a levelezés olvasásához: a három ponttal jelzett részek olyan kihagyások, amelyek ismeretlen nevek rövidítéseit és ismétléseket tartalmaztak az eredeti (magyarul átgépett) szövegben. Ismétlések sokszor előfordultak a levelezésben, mert nagyszüleim féltek (jogosan), hogy a leveleik elkallódhatnak, vagy csak igen nagy késéssel érkeznek meg a címzethez.

A több ponttal jelzett részek az eredeti levél magyarul átgépett változatában is ki voltak pontozva, s nem tudni, milyen szöveg volt ott eredetileg. Az aláhúzások az eredeti szövegben is szerepeltek. *Dólt betűs részek* (zárójelben): saját megjegyzéseim.

39. VII. 22., Mariinszk, Novoszibirszki terület

Drágám ... e sorok fő célja – megnyugtatni Magát, hogy eléggé egészséges vagyok... Ám a jelenlegi tartózkodási helyem nem végleges.....El tudja képzelni, mennyire vágyom arra, hogy életjelt kapjak Maguktól – néhány sort. De táviratozni ide aligha érdemes, inkább küldjön levelezőlapot – ha azt nem kapom meg, amiatt, hogy úton vagyok, vagy más helyen – nem nagy veszteség, anyagilag. Egyúttal közlöm, hogy 39. V. 6-án én írtam a Népbiztos nevére beadványt, kérve az ügyem felülvizsgálatát. Ez volt a 2. beadványom. A Főügyésznek a végleges helyemről szándékozom írni, különösen, ha ezt Maga célszerűnek látja... Fogságom ideje alatt összegyűlt sok pénzem, néhány száz rubel. De ide az még nem jutott el. Amint a végleges helyemre kerülök, megkérem, hogy küldjön nekem 25 rubelt. De amíg nem írok, nincs értelme a pénzküldésnek.

Drágáim, minden gondolatommal magukkal vagyok. Teljes szívemből öleli Magát és Annát Ernője.

39. VIII. 4.

Drágám! Végre, 3 havi szünet után, írhatok és közölhetem, hogy már nem vagyok börtönben, hanem JM-táborban (*javító munka-tábor*). Kellemes, örömteli változás! A munkám könnyű, mert tekintetbe veszik a koromat (*53 éves volt*) és a korrallal járó szív-érelváltozásokat... Én teljesen egészséges vagyok! Részletesebben majd a következő levélben, kb. egy hónap múlva...

Kérek egy csomagot, azaz egy nagy valódi zsákot, a következő holmival: 1/ az én régi agyonhordott bőrkabátom. Ha az már nincs, akkor – egyszerű régi takarót, 2/ az én régi nagy katona-bakancsomat. Zsírozza be. Ha már nincs meg, akkor valamilyen ócska cipőt, lehet lyukas is (itt megjavítják), 3/ különböző rongyokat, kapcának, foltnak, stb., 2-3 pár régi zoknit, 1 pár meleg zoknit, 4/ lábkendőt, vagy térdharisnyát, 5/ sálát, 6/ az én fekete téli sapkámat, 7/ tűt-cérnát, 8/ író-papírt, levlapot, borítékot, bélyeget, 2-3 füzetet, 2-3 nem színes ceruzát, tollat, 9/ kb. 1 kiló

cukorkát, keményet, nem ragacsosat, hanem mentolosat, vagy hasonlót, vagy cukrot, 10/mahorkát (*kapadohány*), vagy olcsó dohányt (65 kopejka 1 kg.) kb. 5 rubelért és dohány-papírost, 11/ semmi egyebet! Lényeg: Nr. 1-3 és 11! Mindezt feltétlenül egy zsákban. Többet nem szabad három hónapig. Mellékeljen mindenről pontos listát keménypapíron 2 példányban. Gondosan kell csomagolni. Minél előbb, annál jobb, mert minket innen valószínűleg valahova elirányítanak. Írjon is minél előbb, havonta kétszer, de ha fontos, írhat gyakrabban is. De kétszer feltétlenül. Szomjazom a szavai után, várom igaz beszámolóját egészségükről, életükről. Figyeljen az új címemre.....

Könyvet egyelőre nem kérek.

Az utolsó levele, amelyet a Dm. (*nem tudom, minek a rövidítése*) börtönben megkaptam, V. 14-én datált. Írjon részletesen munkájáról, Anna tanulásáról, a Folyóiratról, de nem mindent egyszerre, hanem folyamatosan.

Nagymamák?

Újságot itt olvasok elég rendszeresen.

Ennyit egyelőre, részletesen válasza után írok majd, amit nagyon türelmetlenül és aggódva várok.

Drágám, vigyázzon az egészségére! Anna, legyél kitartó, fegyelmezett! (*Édesanyám, Czóbel Anna ekkor 21 éves volt*).

Minden gondolatommal maguknál vagyok.

Öleli mindkettőjüket és csókolja Ernője.

39. VIII. 6.

Drága Saskám,

nem lehet szavakkal kifejezni, mennyire aggódom mindennemű hír hiányában Maguktól. Az utolsó V. 14-én kelt... Képzelem, hogy aggódott Maga, amíg nem kapott tőlem hírt...

Dolgozom... a munka könnyű. Számolnak a tisztes korommal. Egészséges vagyok, de jelenleg kórházban, vacak hasmenés miatt. Csak azért helyeztek kórházba, hogy nyugodtan meg tudjam emészteni az ún. hasmenéses diétát. 2-3 nap múlva kikerülök innen.

Levelezésünk feltételeiről: én csak egy levelet írhatok havonta, Maga írhat korlátlanul...

Majdnem elfelejtettem, kérek még: a/ egyet az én kék zubbonyaim közül, b/ néhány skatulya gyufát, c/ 100 gramm szalonnát, d/ közönséges régi törülközőt. Ha meg nem tud lemondani élelmiszerek küldéséről, akkor csak tartós dolgokat, pl. főzött vaját, vagy füstölt szalonnát. De semmi esetre sem a „felszerelés”, vagyis a holmi helyett.

Bocsásson meg, hogy ilyen szemérmetlenül terhelem Magát megbízásokkal és költségekkel. De ezzel az én háztartásom meg lesz szervezve.

Most pedig kérdések: Egészsége? Az orvosi vizsgálat eredménye? Anna egészsége? Stella? (*Nagymamám barátnője Seidler Stella, jóban-rosszban*) Anna tanulása? Maga munkája? Könyvtári? Irodalmi? Nyári pihenés? Nagymamák? Oh, hogy várom már a szavaikat mindkettőjüktől...

39. VIII. 9., Mariinszk

Drágám, csak néhány szó. Úgy látszik, minket nagyon hamar elvisznek innen. Hová? Nem tudni...

Nagyon aggódom Maga és Anna miatt, hiszen 3 hónapja nem kaptam semmi életjelt.....

Borzasztó a bizonytalanság. Én egészséges vagyok. Csak kettejük miatt idegeskedem.

Öleli, csókolja Ernője.

39. VIII. 10., Mariinszk

.....Egyetlen szalmaszál, amibe fogódzom, hogy a fennakadás oka: Maga nincs Moszkvában, Anna kaukázusi turista kiránduláson van, nyári szabadságok. Minden leveletem bélyeg nélkül küldtem (a levlapon kívül), mert nehéz bélyeghez jutni és nincs pénzem.....

Mariinszk előtt mi közel egy hónapot Jenyiszejszk állomáson töltöttünk... engem nem küldtek tovább északra, Norilszkbe, így én, a többi öreggel vártam, hogy egy másik táborba irányítsanak, ahol az éghajlat és a munkakörülmények viszonylag enyhébbek...

39. VIII. 27, Mariinszk

Drágám, annyira sietek, hogy nincs időm bélyegvásárlásra, annak ellenére, hogy a... pénzt megkaptam, amit nagyon köszönök.

Néhány óra múlva indulunk a Sziblag egyik közeli telepére... a betakarítási kampányra, 2-3-4 hétre...

Drágám, szívből köszönöm kedves, bátorító szavait. Leginkább a Maga energiája, bátorsága, aktivitása okoz nekem örömet, szinte lelkesít – ezek a tulajdonságok ezúttal nem harmonizálnak az én hangulatommal...

A börtönből írhattam volna legalább még 1-2 beadványt, inkább csak egyet, mert az adminisztráció vagy nem mutatkozott, vagy nem adott papírt és engedélyt. Ez nem mindenütt volt így, de nálunk ez volt a rendszer... eddig se választ, se elutasítást nem kaptam... a kérdés bonyolult, dialektikusan kell megközelíteni. De alapvetően, lényegileg én sem kételkedem, hogy végül is, előbb vagy utóbb, az ügyemet felülvizsgálják és én újra államunk teljes értékű polgára leszek, akinek lehetősége és joga lesz követelni és beállni a kommunizmusért harcoló élenjárók közé. Előbb vagy utóbb – azt jelenti, hogy ez sok időt igényelhet. Annál inkább kell gondoskodni az egészségről – az enyémről, a Magáéról, Annáéról. Ami engem illet, én elég egészséges vagyok, a hasmenésem régen elmúlt, az étvágyam kitűnő. Boldog lennék, ha tudnám, hogy Maga is oly erősnek, rugalmasnak, ellenállónak érzi magát,

mint én. Anna engem kevésbé aggaszt, de ő sem szabad, hogy elhanyagolja az egészségét, táplálkozását...

Még egyszer köszönöm a gondoskodását, a kedves szavakat, a sok jó hírt. Ne haragudjon, hogy ilyen hirtelen törtem be a megérdemelt szabadságába, pihenésébe. Szívből üdvözlöm Stellácskát és másokat. Csókolja Ernője.

39. VIII. 29., Szuszlovo

Drágám, ez az új tartózkodási helyem. Végleges-e? Nem tudom... a csomagot, ha még nem küldte el, tartsa vissza; igaz, egyes holmikra hamarosan nagy szükségem lesz, de a „mozgás” idején nemigen célszerű nagy csomagot kapni, akkor már jobb, olcsóbb is pénzt küldeni. Tehát kérem, hogy küldjön táviratilag 50 rubelt Mariinszkba. Én havonta nem kaphatok 25 rubelnél többet, de nem árt egy kis tartalék, amíg a fogságom alatt összegyűlt összeget (693 rubel) nem utalták át a Sziblag pénztárába.....

Munkámról egyelőre nagyjából ennyit: Jenyiszejszk állomáson... egyszerű tróger voltam; Mariinszkban előbb egy építő brigádban, mint ács segédmunkás dolgoztam; a kórházból kikerülve, néhány szabad nap után, egy kis lakatos műhelyben tevékenykedtem (akárcsak annak idején a magyar internáló táborban) *(a zalaegerszegi táborról van szó, ahová a Magyar Tanácsköztársaság bukása után került)*. Ez a munka tetszett nekem legjobban, de minden munka érdekes volt és nem nehéz, mert mindig norma nélkül, képességeim szerint végeztem. Jelenleg itt 2. napja mezőgazdasági munkán vagyok. Ez tulajdonképpen nőknek, lányoknak, kamaszoknak való, tehát nem nehéz munka, csak az időjárás kedvezőtlen. De egészséges vagyok és megbirkózom minden feladattal...

39. IX. 3.

Drágám, nehéz nekem részletes levelet írnom. Vannak technikai nehézségek is, időhiány, de a nyomósabb ok: sok és változatos új benyomás, a helyzet, a környezet cseppfolyóssága, a mindennapi anyagi, apró személyes „gazdasági” kérdésekkel és dolgokkal való foglalkozás kényszere, sokkal inkább, mint ahogy én azt megszoktam.

Emiatt nehéz összeszedni a gondolataimat. Zavar az is, hogy nem tudom, mely leveleimet kapta meg Maga tőlem.

..... Különböző mezőgazdasági munkákat végzek... Remélem, hogy a híres Mezőgazdasági Kiállítás jelentősen kibővítette a Maga és Anna ismereteit és mindketten megértik, mit jelent ez...

39. IX. 17, Szuszlovo

.....egészséges vagyok, leszámítva egyes sebeket és keléseket a kezemen a különböző szerszámokkal és eszközökkel (főleg vasvillával) való munkálkodás következtében. IX. 4-e óta állandóan a cséplésnél dolgozom. Az időjárás jobbra fordult, a munka teljes gőzzel halad, a brigádunk megkapta és tartja a vándordíjat, mint a legjobb cséplő brigád. Ezért a brigád minden tagja, én is, 3 rubel prémiumot kaptunk. Az én első keresetem! – több mint 3 év után! A munkát győzöm, és az egyes mezőgazdasági területek gyakorlati megismerése, a szervezés nagyon érdekelt. Ez a Mezőgazdasági Kiállítás csekély, de értékes kompenzációja számomra, amelyet oly nagyon szerettem volna látni és tanulmányozni...

39. IX. 19., Szuszlovo

.....Munkából hazatérve, vacsora után, a tömött barakkban, két, gyér világítású petróleumlámpa fényénél két asztal mellett, ahol tolonganak az emberek, köztük a beszámolóikat író brigádvezetők, a borbély a klienseivel, - szóval, ilyen körülmények közepette részletes levelet írni nem könnyű. 10 óra után, néha később, már csendesebb, nyugodtabb, tágasabb a helyzet, de addig az álmoság rendszerint ledönt minket rögtön a vacsora után a piccseinkre, követelve a magáét, - hiszen reggel 5 óra óta voltunk fenn és a napot megfeszített munkában töltöttük friss és gyakran szeles, hideg levegőn. Nemegyszer elaludtam vacsora után fontos újsághírek hangos felolvasása közben... A véletlen azonban segített: tegnap és ma fel voltam mentve a munkából egy jelentéktelen kelés miatt a bal tenyeremen... A felcser felnyitotta és úgy tűnt, minden rendben van, de maradt egy kis seb,... gyulladás lett belőle, be kellett kötni a tenyeremet... miután tegnap jól kialudhattam magam, ma

írhatok hosszabban, bár ma is korlátozott az időm, különböző gazdasági kötelességeim miatt, úgy, mint zokni-stoppolás, gombvarrás, stb. Azért írtam le ilyen részletesen „megbetegedésem” történetét, hogy Maga ne képzeljen valami komoly betegséget. Holnap, legkésőbb holnapután, munkába állok, és újra birkózom a vasvillával, gereblyével, lapáttal (főleg villával) a norma túlteljesítéséért, az elsőbbségért. A brigádomtól való elszakadás, ha ideiglenes is, kellemetlenül érint, úgy érzem, erős szálak fűznek ehhez a kollektívához, akár egy katonát az alakulatához.

.....Tulajdonképpen semmit sem tudunk a holnapról... Mindig készen kell állni indulásra, maradásra.

.....Ha megkaptam volna mindazt a felszerelést, ami egy állandó láger-lakónak jár, nem kérnék sok holmit. De én eddig mindenütt csak „ideiglenesen” tartózkodtam..., amikor a kívánság-listát összeállítottam, még nem láttam és tudtam mindent olyan világosan, mint most. A legfontosabb követelmény a holmit illetően: tartósság,... maximális egyszerűség, hogy az öltözék ne zavarjon a munkában. Minél csekélyebb a hasonlóság egy értelmiségi, irodista, vagy szakmunkás külsejéhez, annál jobb, annál praktikusabb... az én szakmám értéke itt alacsony és én, mint a túlnyomó többség, az ún. „általános munkákon” vagyok elfoglalva, amihez nem szükségeltetik különösebb szakképzettség, bár most meggyőződtem arról, hogy minden munka az erőn és kitartáson kívül megkívánja az ügyességet, gyakorlatot, a szerszámmal való bánásmódot, a gyors helyzetfelismerést, stb. Szerencsés esetben én is felemelkedhetem legalább segédmunkási rangra, vagyis műhely-munkássá válhatok...irodai munkát én magam sem kívánok és legyen nyugodt, - ha én a nagyon nem praktikus és hiányos öltözetem mellett is megfeleltem napszámosként, akkor a Maga csomagja megérkezése után...lényegesen könnyebben fogok tudni dolgozni és kevésbé leszek fáradt estére... már álltam majdnem minden beosztásban: a szalmán, a fejnél, a magnál, a felhordásnál, adogatásnál, stb.... ha nem is tartom a vasvillát mindig a legelőírásosabban, akarattal és kitartással, nagy erőfeszítéssel elérem, vagy majdnem elérem a többi brigádtag – szinte kivétel nélkül parasztok – teljesítményét.

...A következő csomagot csak minimum 3 hónap múlva szabad küldeni. Lesz idő egyeztetni a tartalmát illetően... Vitamin itt elégséges, de a zsiradék és a cukor kevés. És a „legfontosabb” – a dohány.

Ideje befejezni. Röviden válaszolok kérdéseire: súlyom kb. 66 kg. A szakállam a börtönben, ahol 2-3 havonta nyírtak, megnőtt és felerészben volt ősz, felerészben barnás-fekete. Mostanában borotválkozom... A külsőm, szerintem, tűrhető, nem sokat változott. Furcsa azonban, hogy még a nem túl fiatal emberek is „öreg”-nek, „papának”, stb. hívnak...

Írjon gyakrabban. Levelei – élet-elixír számomra. Mamának írni – egyszerűen lehetetlen. Alig merek arra gondolni, hogy még láthatom őt, csak arra vágyom, hogy ő olvashassa még legalább az írásomat...

40. I. 13., 11 óra, Szuszlovo

...A sál, amit küldött, nagyon jól jött nekem, de a halványkék alsónadrág a mi viszonyaink közt nem praktikus, hiszen csak akkor vetjük le a ruhát, pontosabban a nadrágot és a fehérneműt, amikor a gőzfürdőbe megyünk, egyébként csak a kabátot és a lábbelit. Magát talán olyan emberek informálták, akik a láger-„arisztokráciához” tartozó foglyok (irodisták, szakemberek, fogoly-parancsnokok, stb.) körülményeit ismerik... Még ezek a rétegek sem engedhetik meg maguknak,... hogy alvás előtt átöltözzenek... Hogy mégse legyen téves elképzelése a viszonyainkról, hozzáteszem, hogy gyakran járunk gőzfürdőbe. Általában, a zsúfoltságot, a lakóhely viszonylagos piszkosságát nagymértékben pótolja,... hogy hetente 1-2-szer, néha 3-szor, kötelező a gőzfürdő, ahol nemcsak mi mosakszunk meg alaposan, de a ruháinkat is átgőzölik, ami részben pótolja a mosást. Azon kívül, itt havonta kb. kétszer mosásba adhatjuk az alsóneműnket (ingyen)...

40. I. 14., kb. éjjel 2 óra

Nem folytathattam tegnap, mert még mindig nagyon szükségem volt a pihenésre a Mihajlovszkojéba való tűzifa-kirándulás után, reggel 8-tól éjfélig, 40-50 fokos

hidegben, odafelé többnyire szánon, a fa felrakása után visszafelé gyalog, a szán nyomában 30 kilométeren át, egy darab kenyér és három kockacukor elfogyasztása közben, azt is nehezen, mert a sisak és egyéb védő rongyok annyira bejagesedtek, hogy alig tudtam enni; közben küzdöttem a hideggel, az álmosággal... Most pedig folytatom. Az egészségügyi viszonyokat illetően, hozzáteszem, hogy a tetű igen ritka... előfordul olyan hét, hogy egyetlen tetűt sem találnak az egész telepen. Természetesen, az ilyen vizsgálathoz is levetkőzünk derékig... a vizsgáló találóan megjegyezte, hogy a bőrömön az ingek úgy rétegződnek, mint a káposztalevelek.

.....Most el vagyok látva kiegészítő étellel, egyrészt a dohány miatt (*a fölös dohánnyt ételre cserélte*), másrészt, a láger-élelmezés is kielégítő. Ha nem fogytam és gyengültem volna le a nyári hasmenés miatt,... s közvetlen ezután a megerőltető cséplési munkától, amikor még a legjobb táplálkozás sem pótolhatja a szervezet előző nagy veszteségeit, - nem igényeltem volna kiegészítő ételmet. ....Úgy tűnik, a látásom nem javul, hanem elég gyorsan romlott az alatt a három hónap alatt, amikor nem volt szemüvegem...

40. I. 15., reggel 10 óra

.....Ma a brigádunkat nem vitték a magtárba. 45 fokos a fagy. Milyen idő van Moszkvában? Hogyan oldják meg a tüzelő-kérdést? Ha ott is erős a fagy, a mi kályhánk nem melegít eléggé. Van-e villany-melegítő? A barakkunkat jól fűtik, kabát nélkül, és pusztá kézzel írhatok, ahogy most is. Igaz, nem csak a fafűtéses kályhának van szerepe a melegben, hanem a „gőz- és gázfűtésnek”, ami az emberi testekből árad. Különösen éjszaka.....

Hálás köszönet a dohányért! Remélem, most már megérti a dohány nagy jelentőségét a mi körülményeink közt. Csak azt nem értem,... miért nem a legolcsóbbat vásárolta?

.....Köszönöm a tintatartót (jól eltalálta) és a nagy varrótűt, amely jó lesz arra, hogy bevarrjam az első csomag zsákját. Ebből készítek valami hátizsák-félét, vastag madzag segítségével. De a régi zöld hátizsák is hasznos lenne. Ha azt megkapom,

akkor ezt a „zsákot”, egy jövőbeli matrac részének használom fel. A svájccsapka kellemes dolog, köszönet érte, akinek jár; bár luxus, de nem foglal el sok helyet és éjszakánként jól megvéd a hidegtől, amikor valaki kimegy és a hideg levegő végigfut az alsó priccseken, azon kívül véd a poloskáktól, amelyeknek a csípéseit már egyáltalán nem érzem, de csiklandoznak, mint a csótányok. Ezeknek a bogaraknak a jelenléte és jólléte – legjobb bizonyítéka annak, hogy a barakkjainkban meleg van...

Új és viszonylag sürgős kívánság: könyvek, tankönyvek lakatos mesterségről, bádogos mesterségről. Még nem mondtam le arról, hogy műhelybe kerüljek... a könyvek esetleg segítenek bepótolni ismereteimet...

.....Drágám, a Maga anyagi helyzete most is elég rossz, ha pedig a magyar folyóirat megszűnik, még rosszabb lesz. Nekem meg egyre újabb kívánságaim vannak, ami újabb kiadásokhoz vezet. De az előbbiekhez képest, ezek sokkal szerényebbek lesznek, különösen, ha Maga, nyomatékos kérésemnek megfelelően, nem siet, hanem nyugodtan készíti elő a dolgokat, egyet-mást előzőleg lelevelez velem, megvárja a visszaigazoló válaszomat, stb. Persze semmilyen magyarázat nem cáfolja azt a tényt, hogy önzően cselekszem, számítva a Maga szeretetére, áldozatkészségére és arra, hogy Maga és Anna megbocsájtják ezt nekem. Ezen kívül, komolyan számítok a Maga józan eszére, vagyis arra, hogy azért erőn felüli kiadásokba nem veri magát olyanféle kívánságaim miatt, amelyek már a komfort kategóriába mennek át...

Nehéz írnom egyéb dolgokról, oly hosszú ideje nem kaptam Magától levelet, és, többek közt, választ a sok-sok kérdésemre.

A beadványhoz kell még némi érési idő... Egyelőre hagyja abba az utánjárást...

40. I. 28., Szuszlovo

.....Anna kitűnő vizsgálója – a legörömtelibb hír. Bravó! Hogy áll a többi tantárgyból? Kérek részleteket. Régen írtam, mert I. 16. és 28. között majdnem minden nap fairtáson, fadöntésnél dolgoztam. A munka nagyon egészséges, de alaposan kifárasztott engem. A fagy itt is 40 fok és több. Ezért késlekedek a

beadvánnyal, a Maga távirata ellenére... Én nem írtam alá semmit, amit ma is alá ne írnék, mindvégig határozottan tagadtam bármiféle „ellenforradalmi tevékenységet”...

40. II. 4., kora reggel, Szuszlovo

.....Tegnap este megkaptam a könyvküldeményt és a fogpasztát...
.....Megtaláltam a „Pipát”, igazi gyöngyszem. Köszönöm. (*Pipa – Lányi Sarolta egyik, 1939-ben írott verse:*

„Melegített a hidegekben,
otthont rajzolt az idegenben,
bizalom volt és jóság,
barátság, állandóság.

Jó kéz volt, ami meggyújtotta,
szeretett száj, mi szítogatta,
s bodor füstből a szemfény
mindig mosolygott enyhén.

Hová lett füstje, merre tűnt el,
mivé lett e parányi tűzhely?
A ház hideg, homályos,
lakója nem dohányos.”)

40. II. 6., Szuszlovo

Drágám, - tegnapelőtt este – állítólag ideiglenesen – másokkal együtt áttettek egy másik barakkba, hogy a miénkben helyet adjanak az újonnan érkezőknek. Itt túl nagy a zsúfoltság. Ma kimenőnap van, ezért írok levelet mégis, de nagy sietségben, mert bármikor félbeszakíthatnak, hamarosan ebédidő, de estig csak sikerül...

.....A pipáról szóló versét még nem volt időm átmásolni magamnak. Szinte szeretnék rágyújtani egy pipára és küzdök a gondolattal, ne kérjek-e Magától egy

pipát, ami e realista vers hatására oly kedves, jó érzéseket vált ki... Általában, nem dohányzom sokat, naponta, átlagosan, kb. 50 cigit...

...Újév óta alig látok újságot, bár valahol a táborban forognak újságok, de a fontosabb eseményekről, határozatokról szóbeszédemből értesülök... jó volna, ha küldene egyes folyóirat-számokat a legfontosabb hírekkel...

Drága Annám, a te leveled – régi osztályozás szerint – „elégtelen”. Szabad-e ilyen formálisan írni a tanulásról, vizsgákról, kilátásokról, ahogyan ebben a leveledben írsz, - mintha csak az óra- meg vizsgarendről írnál? Semmit sem mondasz a lényegről: milyen nehézségeid, sikereid és kudarcaid vannak, mi érdekel leginkább? Esetleg, te sem tisztáztad magadban ezeket a kérdéseket. Vagy nincs időd részletes levél megírásához? Ez a legvalószínűbb, úgyhogy kész vagyok „megbocsájtani” neked, drágám, és megköszönöm ezt a levelet is. Kérd meg édesanyádat, hogy írjon a te „problémáidról”, habár ő sincs kevésbé elfoglalva, de ő – író. Köszönöm a segítségedet a csomagok összeállításában, feladásában. Furunkulusaim elmúltak még az édességek és zsírok érkezése előtt. A kopaszságom aligha fejlődhetett már sokkal tovább...vagy azt hiszed, hogy a lágerben növekszik a hajzat? Szakállt nem növesztek, ha nem számítjuk szakállnak a 8-10 napos borostát. De általában hetente borotválkozom.

Kívánok neked jó pihenést, - meggyőződésem, hogy nem csak rászorulsz, de meg is érdemled. Mondd meg anyunak, hogy küldje el az ígért verseit és nem csak a te nyersfordításodban, hanem magyarul is. Szervusz!

40. II. 7, Szuszlovo

...Írhatnék még nagyon sokat a beadvánnyal kapcsolatban... Magával senki sem fog erről tárgyalni, de nem bánom. Maga most van annyira tájékozott, hogy van fogalma az ügyem jellegéről..., amely a bizalomról vagy bizalmatlanságról szól. Az eredmény inkább az általános helyzet, mint az egyes konkrétumok függvénye, de ez semmi esetre sem jelentheti azt, hogy belenyugodhatunk az ún. „történelmi

szükségszerűségbe”, - én is, Maga is, saját magunkból kell kiindulnunk. A lelkiismeretünk, a meggyőződésünk a legfőbb bíránk...

.....Ma némi udvari munkát végeztem, a behavazott utakat tisztítottam. A hideg nem túl erős, kb. 20 fok, de a szél hideg.

Csak ma tudtam meg, hogy a könyvekkel együtt küldött tubus – nem fogpaszta, hanem vazelin. Az átadáskor azt mondták, „fogpaszta”...kinyomtam egy adagot a tubusból, de csak miután elkezdtem dörzsölni a fogamat, támadt a gyanúm, hogy ez nem fogpaszta, ami a tubus feliratából ki is derült. Szomorú, ha a mai Moszkvában nem lehet olcsóbb vazelint kapni...

40. IX. 27., Szuszlovo

.....Az adminisztráció kiadott dohányt és szereztem is még, úgyhogy el vagyok látva dohánnyal a magam részére és csere-valuta minőségben is.....

Azt beszélnek, hogy újra megszigorítják a levelezési rendszert..... Az ördögbe is, 1936 óta minden év októbere valami fennakadást hoz a levelezésünkben: 1936-ban vittek a Butirkába, 1937-ben Dimitrovóba, 1938-ban kiselejtezték a leveleimet, 1939-ben áthelyeztek Novoivánovszkba. Nem furcsa?.....

Krumplit szedünk. Hidegebb lett, de ma gyönyörűen süt a nap...

41. II. 5., reggel, Moszkva (nagyamám levele)

Drága Ernőm... nagyon örülök, hogy most viszonylag jobban érzi magát az új helyiségben, amit a levelei is tükröznek. Szegénykém, mennyit szenvedett a különböző gyilkos „apróságoktól”, amelyek annyira kihatnak az ember közérzetére! Ami a dohányt és egyébeket illeti, Anna már részletesen megírta, mit tett a csomagba január 30-án.....

Köszönöm kedves szavait a kis Goethe-kötetről, mert én is gyönyörködtem ezekben a versekben, mielőtt elküldtem Magának. Mostanában, amikor annyira el vagyok foglalva és gyakran oly fáradt vagyok, hogy még olvasni sem tudok (vagy csak a soros, fordítani való „anyagot”), egyenesen élvezet volt olvasnom ezeket a rég nem látott Goethe verseket. És nagyon akartam, hogy Magának is ugyanazt a vigaszt és megnyugvást nyújtsák, mint nekem. A Maga szavai erről a könyvről számomra majdnem olyanok, mint egy találkozás Magával...

.....Köszönöm a „Meséről” írt kritikai megjegyzéseit. Milyen jó lenne részletesen megbeszélni Magával mindezeket a kérdéseket! De fogunk még, nemsokára!

Isten vele, drágám. Sokszor csókolom: Saskája.

41. III. 5., Mariinszk

Drágám, tegnap, 11 óra körül váratlanul elhívtak a munkából és másfél óra múlva elvittek szánon a mariinszki elosztóba. Mi van e mögött – nem tudom... A mozgás persze bizonyos kényelmetlenségekkel, veszteségekkel jár, de ez lényegtelen..... Amint lehet, megírom az új címemet..... Várja nyugodtan a további híreket.....

41. III. 12., Mariinszk

Drágám, azt hittem, hogy ma kapok magyarázatot a további sorsomat illetően, de csak annyit tudtam meg, hogy ha valóban a novoivanovszki telep kért ki, akkor az indulásom nem az itteni adminisztrációtól függ, hanem meg kell várni, amíg értem jönnek... maximum egy hónap múlva. De lehet, hogy holnap. Egyébként, tűrhetően „berendezkedtem” és élvezem a fizikai munkától való pihenést. Csak a Magával való kapcsolat elvesztése nyugtalanít, mert II. 24-e óta nincs hírem.....

Tegnapelőtt visszakaptam az ellopott holmijaim közül a megtalált takarót....

41. III. 21., Mariinszk

.....Kétnapos utazás után, 20-a óta újra a novoivanovszki telepen vagyok, ahol 1939 végén voltam.....

Nyomaszt a hosszú hírnélküliség. Persze a munka és egyéb gondok gyakran elvonják a figyelmemet a fő gondomról, Magáról... Ma, „lábbeli nélküliség” miatt (javítják a halinacsizmámat) a barakkban hagytak és, amint látja, tintával írok, asztal mellett, tűrhető világításnál. De higgye el, ha ilyen sokáig nincs hírem Magáról, nehéz írnom – a Maga fénye fontosabb számomra a napfénynél.

..... Tudni szerettem volna, miért tettek át ide. Most már megírhatom, hogy minden különösebb ok nélkül. Már figyelmeztettem Magát, hogy a légerekben gyakoriak az átcsoportosítások, különösen egy területen belül, s hogy a levelezésünk 1-2 hónapra megszakadhat. Most ez valóra vált...

..... A szabadulásom utáni lakhelyemre vonatkozólag: ... a magamfajta ki van tiltva 12 városból, nem tudom pontosan, melyekből, de Moszkván és Leningrádon kívül ide tartozik még Harkov, Kijev, Rosztov, Kalinyin és valószínűleg Szverdlovszk. Megengedik-e a moszkvai körzetet – nem tudhatom... Azt már tudja, hogy a szabadulásom után nem mehetek magukhoz még talán egy napra sem, - azt mondják, pár hónap elteltével már könnyebben adnak engedélyt rövid moszkvai tartózkodásra, de erre hivatalosan nem lehet számítani... Amíg nem rehabilitálnak, természetesen nem dolgozhatok ideológiai fronton, de a tróger szakmát sem óhajtom folytatni és ezt senki nem is kívánja. Úgy tűnik, hogy könyvtár, nyelvtanítás (elsősorban német), könyvkereskedés, vagy megyei kiadó-vállalatok (referens, korrektor, stb.), antikvárium, vagy, legrosszabb esetben, könyvárusítás terén kereshetek munkát. Tehát, a hely közelségén kívül fontos, hogy az város legyen, mégpedig olyan, ahol vannak tan- és kulturális intézmények. .....Sok függ az ismeretségektől, a szervek támogatásától, a véletlentől! Szeretném hallani a Maga véleményét. (Majd elfelejtettem, az „álmom”: magyar-orsz szótár összeállítása... De ehhez aligha lehet hozzáfogni Moszkván kívül és bizonyára már dolgozik rajta valaki

más...)

.....Kérek még 2-3 doboz poloskairtó port.....

41. VI. 22., Mariinszk

Drágám, úgy látszik, még mindig nem tudja, hogy én innen csak háromhavonta írhatok.....Tegnap engedélyt kaptam egy soron kívüli, júniusi levél írására. Ezt írom most.....

A kinti élet forrong, és bevallom, hogy a magukkal való találkozásnál nem kevésbé álmodozom arról, hogy ha igaz, nemsokára visszatérhetek a szabad munkához. Egyébként, még a lágeréletben is, a mindennapok egyetlen konkrét vigasza a munka, ha tudja az ember, hogy az hasznos, szükséges.

Isten vele, drágám és drága Annuskám...ne hagyjanak fel a várakozással, ahogyan én is várom a találkozásunk pillanatát, bármikor legyen is az. Mindent megteszek, hogy a találkozás minél örömtelibb legyen... a legfontosabb – vigyázok az egészségemre. Ez maguknak is a legfontosabb kötelességük. Legyen józan, kitartó. Anna is. Én is.

Ölelem mindkettőjüket szívből, sokszor-sokszor. Ernője.

43. VIII. 3., Mariinszk

Drágám, kedvesem, - végre hozzáfogtam a levélíráshoz... a lehető legkedvezőbb körülmények között írok: a táborunk kórházában. Tegnapelőtt kerültem ide és – bizonyísten – ha valami komoly betegségem lenne, bevallom, letagadnám, de a bajom egészen enyhe, feküdni pedig a lakályos kórházban, külön ágyban, valódi fehér ágyneműben, élvezni az ápolók szolgálatait, érezni az orvosok és asszisztenseik gondoskodását – rendkívül kellemes... A bal lábszáramon orbánc van. A bennem élő örökös nyelvész szeretné tudni ennek a szónak az orosz eredetét. Magyarul „rózsa”. Németül is „Rose” a betegség neve. Oroszul viszont a „rozsa” az arc durva elnevezése. De hogy jön ide az arc? Ez a betegség bármely testrészt megtámadhat.

Ugyanakkor a „rózsával” közeli a kapcsolata, mert jellegzetes tünete a piros folt. Így gondolom én – az orosz etimológiában teljesen járatlanul. Esetleg Maga, kézikönyvek birtokában, szakíthat időt e nyelvészeti kérdés megfejtésére... Az orbáncot régen súlyos betegségnek tartották, mert nem létezett a gyógyításához szükséges, biztosan és gyorsan ható szer. Mindössze kb. 10 éve kezdték használni a „sztreptocid” elnevezésű tablettát, amely elpusztítja a betegség okozóit, a streptococcus bacilusokat. 2-3 tableta beszédésével a betegség, amelyet magas láz és egyéb, súlyos influenza-tünetek kísérnek, 2-3 nap múlva teljesen megszűnik... most, a harmadik napon már egészen jól érzem magam, de az elszenvedett magas láz után mindig hagynak néhány nap kórházi pihenést...

43. VIII. 28., Mariinszk

Drága Annuskám, - VIII. 25-én megkaptam a te lakonikus (mint mindig) soraidat és a VII. 29-i lapot. Nagyon örülök! Köszönöm. Nem írok neked részletesen. Anyunak írtam már 5 lapot és 3 levelet, azokat elolvasod, ha majd – remélem, hamarosan – Moszkvában leszel. Még jobb lenne, ha ez a levelem már nem érne el téged Sztalinabádban, mert, ha anyád az én leveleimtől öt évet fiatalodott, akkor a te Moszkvába való visszatéréseidől újra kislánnyá változna, még nálad is fiatalabbá, annyira hiányzol neki, annyira áhítja a veled való találkozást...

Kérlek, küldjél nekem, amíg még Sztalinabádban vagy, havonta legalább két nyomtatványcsomagot „bármilyen” irodalommal: folyóiratok különszámait, szépirodalmat, brosúrákat, film-irodalmat!, stb., ami a kezed ügyébe kerül, hiszen elképzelhetetlen, hogy ne olvasnál, hogy nálad, vagy a barátaidnál, barátnőidnél ne hevernének könyvek, újságok, folyóiratok. Dugjál a csomagba levélpapírt, néhány levlapot, bélyeget, 1-2 tűt, 1-2 tollat. Élelemre, holmira nincs szükségem. De tudom, hogy Közép-Ázsiából szabad küldeni mindenféle csomagot, és ha nem okoz külön utánjárást, állíts össze számomra egy kis csomagot: kicsi zsebtükör (1-2 darab), ceruzák, tollak, cérna, vazelin, poloskairtó, fogpaszta, levélpapír, egy kis pipa, gyufa (2-3 doboz), stb. Mindez nem lényeges...csak a nyomtatványcsomag. Ha Moszkvában leszel, légy szíves, írd meg legalább részben azt, amiről – ahogy írod – „van mit

mesélni.” Anyutól megtudtam, hogy a legjobb barátod a háború elején elesett a fronton. Semmit sem tudok az érzelmeidről, nem merem érinteni ezt a kérdést. Csak annyit mondok, hogy a természet, az élet törvényei szerint, a korod béli emberek nem a múltban élnek és kell élniük, hanem a jelenben és a jövőben.....

44. II. 18., Mariinszk

.....Nagyon örültem Anna levelének. Ez egy felnőtt, önálló ember levele. A sztalinabádi két év jó jellemformáló iskola volt. Csak kár, hogy Anna keveset járt a falvakban, alig ismerkedett az „ázsiai” jellegzetességekkel. Mindkettőjük túlzott elfoglaltsága, gondjaik, még a háború idején is, nem hagynak időt olvasásra, önművelésre. Lehet, hogy még én is többet olvasok, pedig az irodalmat nem csak olvasás miatt kérem. (*csere-alap is a lágerben*).....

Közelednek már a tavaszi vetési munkák; remélem, utoljára a lágerben.....

Írjon gyakrabban. A panaszai jobban megnyugtatnak, mint elvont győzködései arról, hogy „minden rendben van”.

Csókolja sokszor Ernője.

44. II. 24., Mariinszk

Drága Saska,-... óriási köszönet a közvetlen, érdekes, beszédes soraiért.....

Megkaptam a sok könyvet, brosúrát:...Pausztovszkij, Gorkij, Engels, Ehrenburg, Sztálin életrajz,...összesen 29 darab. Minden nagyszerű, hasznos, nem is tudom, hogyan köszönjem meg...

Az én jogi helyzetem:...a „határidőm” meg van hosszabbítva, „a háború végéig”, ezt már velem is közölték két éve.....

Az élelmezés az évszakoktól függően variálódik. Eléggé egészségesnek érzem magam. A látásom lassan romlik, a szemüvegem 2,5 -3,5-ös, a világítástól függően. Maga hányas szemüveget hord? A fogaim nincsenek rendben és elcsúfítanak.

Az öltözékem, a lábbelím, mind kincstári. Sajátom csak egy takaró és egy használaton kívüli nadrág. Semmi hordani való holmira nincs szükségem...

44. IV. 21., Mariinszk

Drága Saska, ... Ami a kiadóba való áttérését illeti: ne hagyjon fel a szándékával. Magam is rájöttem, hogy most nincs kedve otthagyni a Rádiót, az izgalmas hírek „ősforrását.” Mégis, most elsősorban az egészsége helyreállítására kell gondolnia, kikapcsolódnia a lázas, idegtépő munkából... 1938/41-ben, amikor rendszeresen megjelent az „Új Hang”, bebizonyította, hogy képes dolgozni, mint hivatásos író, írt verseket, tárcákat, irodalomkritikai cikkeket, rengeteget fordított prózát, verset, stb. Mint költő, nemcsak hogy nem volt „dilettáns” (nevetséges felvetni ilyesmit), de nem is „dilettáns-módra” fogta fel az alkotómunkát, hiszen a szakmai tudást és gyakorlatot megkapta az iskoláiból, önműveléssel, az apjától, a testvéreitől, szerkesztőitől, kollégáktól. Gyönyörű verseket írt az úgynevezett „lírai” korszaka után is, ha nem is oly rendszeresen. Most egyikünk sincs „in floribus”, ez igaz, és – az átéltek után – nem is csoda... Semmi csodát Magától nem vártam. (Bár az elmúlt 7-8 év hőstetteivel jogosan büszkélkedhet)... Maga legyengültnek, fáradtnak érzi magát. Ez – depresszió, de meggyőződésem, hogy nem egy „különleges” depresszió, ami után ne jöhetne valódi fellendülés. Itt nemcsak az elmúlt évek alatt átéltek mutatkoznak meg, hanem a jelen ideiglenes nehézségei, a bonyolult anyagi, életviteli gondok, a túlfeszített munka, a szerény komfort és – elsősorban – a minőségi táplálkozás hiánya. Maga nem éhezik, de a mostani táplálkozása nem nyújtja az idegeinek és az agyának azt, ami a szellemi alkotáshoz szükséges. Sok édességet, halat, „pikáns” dolgokat, a gyógy-készítményekből Fitint kellene fogyasztania. Minderről sokat írhatnék a saját tapasztalatomból, megfigyeléseimből és a szakirodalomból... Konkrét tanácsokat nem adok, kivéve egyet: könyörtelenül adjon el minden szükségtelen holmit, könyvet is, hogy javítson a táplálkozásán. A külső, anyagi természetű tényezőkön kívül, bizonyára mélyebb, lélektani oka van a depressziójának, az alkotó munkával szembeni passzivitásának. Ez a magán- és a társadalmi élete diszharmóniája... Ebben természetesen az én helyzetem, sorsom játszik szerepet, továbbá az Annától való hosszú ideig tartó

elszakadása, és egy lehetséges újabb elszakadás veszélye. Mit tehetünk; próbálja költői nyelven kifejezni ezt a tragikus diszharmóniát, amihez hasonlót nemcsak Maga, hanem sokan mások is elszenvednek. Így oldhatja fel a költő az élet különböző ellentmondásait. Tegye ezt bátran, líraian, de konkrétan, a szovjet hazafiság szellemében, felülemelkedve a szoros értelemben vett „privát” láthatáron, ahogyan az egyik levelében említette, hogy mostanában nem a mi sorsunk alakulása a legfontosabb, hanem a népek, az egész emberiség sorsa. Ily módon szűnik meg az élet egyéni és társadalmi oldalai közötti antagonizmus. Ne felejtse, ha belegondol a konkrét tényekbe... „semmi sem véletlen”, ami az emberrel történik, az ember sorsa magában az emberben gyökerezik...

44. V. 19., Mariinszk

Drága Saska,-.....- Még mindig kanalakat faragok.....

Örölnék, ha közölné valamit: 1/ a mi könyvtárunk állapotáról és rendjéről, 2/ mit árulnak mostanában Moszkvában a könyvesboltok, antikváriumok, 3/ léteznek-e még, vagy ismét, utcai újságosbódék?

Türelmetlenül várom Anna levelét. Egyébként egészséges vagyok, minden nap várok a döntő, nagy eseményre.....

Vegyen magán erőt, drágám, már nem sokáig fogunk ilyen bizonytalanul levelezni; közel a vég (*a háború vége*), nem adjuk meg magunkat, ha már ennyi kínos éven át kitartottunk.....

45. I. 29., Mariinszk

Drága Saskám, - ... Úgy gondolom, hogy talán már a közeljövőben haza kell térnie Magyarországra. Budapest teljes felszabadítása után Moszkvában megszüntetik nemcsak az idegen nyelvű kiadó magyar szekcióját, hanem a rádióadást is. Persze találhat más munkát, de köteles folytatni, még hozzá az eddiginél intenzívebben, irodalmi tevékenységét a magyar és az orosz-szovjet irodalom, kultúra közti kapcsolatok érdekében... Kívánatos volna befejeznie Moszkvában azokat a

fordításokat, amelyeken már szerződések alapján dolgozik... A reemigráció megindult és Magát is elsodorja... Azt írta, hogy szeretne hazatérni, de velem együtt. Gondolja, hogy most... bizonyos sikerrel is kecsegtet a cselekvés ezen a vonalon, az ismerős honfitársainkon keresztül, akik talán valószínűnek tartják az én hasznosságomat is az új Magyarország építésében? (régi munkásmozgalmi múltam a tanítók, városi alkalmazottak közt, ismeretségem a történészek, irodalmárok, fordítók körében, stb.). Hosszas elzárásom ebben nem lehet akadály, hiszen engem – és ezt mindenképp hangsúlyozni kell – nem ítélték el bírói úton és nem fosztottak meg polgári jogaimtól... hanem lényegében internáltak, ami rendjén való, ha olyasvalakiról van szó, aki... állampolgársága szerint egy szovjet-ellenes koalícióhoz tarozó államból való. Most a helyzet gyökeresen megváltozott, és úgy gondolom, helyes volna – ha még nem utaztak el – megmozgatni Rákosit, Münnichet és, még akit Maga jónak lát...

45. II. 23., Mariinszk

...Megértettem, hogy a hazatéréséről sem Maga, sem én nem dönthetünk, hanem csak az illetékesek. Bocsásson meg, ha hiábavaló izgalmakat okoztam a hazatérésével kapcsolatos elképzeléseimmel...

Létezik-e magyar nyelvtankönyv oroszok számára? Nem tudom, talán forradalom előtti kiadásban. Nem volna rossz, ha megbíznák, hogy „mellékesen” állítson össze egy magyar nyelvtankönyvet oroszoknak. Ez nem könnyű, mert az orosz szintaxis jelentősen különbözik a magyar, német, francia, stb. nyelvekétől, mely a latinhoz hasonló, míg az orosz – a görög nyelvhez.....

A gyors reemigráció ideje, úgy látszik, még nem érkezett el. Akkor mit akarok én? Eljön az ideje – s az én sorsom is eldől... A Budapest felszabadítása alkalmából feldördülő díszlovást Annával együtt hallgatták? Vagy e fényes napot Maga újra magányosan töltötte? Magánya azonban csak fizikai. Ez is nehéz. De Magának van családja, közössége, egysége a Hazával...

45. III. 30., Mariinszk

Drága Saskám, - ...III. 10-én influenzás lettem, s ez átment izzadmányos tüdőgyulladásba. Síralmas állapotban kerültem kórházba. Az orvosok gondos ápolása,... a legfontosabb gyógyszerek bőséges alkalmazása (kámfor a szívnek, szulfidin a streptococcusok irtásához és egyebek), na meg az erős akaratom, hogy megkíméljem Magát a meg nem érdemelt, hálátlan csapástól, - valóban megmentettek... Lázam nincs, a táplálék ugyan nem laktató, de elegendő és finom, a kórházi körülmények tiszták, kulturáltak, sőt, kellemesek... ha a még mindig télies, rossz idő is jóra fordul, 2-3 hét múlva már elfelejtem ezt az egészet. Az utóbbi időben a legkellemetlenebb, hogy unatkozom. A kapott újságokat, bármennyire érdekesek is, gyorsan felfalom, utána nincs olvasnivalóm. Persze, szerzek másoktól is, de gyenge a kapcsolatom a barakkokkal és az egészségesekkel...

Maga nem kapta meg a hazatérésem kérdéséről szóló leveletem. Nem baj, a Maga levelei tökéletesen kimerítették ezt a témát. Ha lesznek új mozzanatok, Maga értesít engem. Nekem nincs több kérdésem. Nem kapta meg I. 23-i leveletem sem, amelyet külön az óriási csomagnak szenteltem. Megemlékeztem minden egyes falatról és az élvezetek csúcsáról – a tejkonzervről, amelyet a végére hagytam, belekeverve csokoládés cukorka-darabokat és kekszet...

45. IV. 10., Mariinszk

Drága Saskám, - ....bizonyára egyetért velem abban, hogy ostobaság és kár volna a fogságom utolsó évében (remélhetőleg az utolsóban) elpatkolnom, miután 9 éven át annyi mindent átéltünk, megszenvedtünk. Márpedig, egy ilyen sajnálatos „lépés” elkerülése végett, muszáj levonnom bizonyos következtetéseket a múlt hónapban átvészelt betegségemből. Fenemód legyengültem a 12 napon át tartó magas – 40 fok körüli – láztól, mialatt alig ettem valamit, csak aludtam. Az orvos barátom nyomatékosan tanácsolja az egészségem helyreállítására a jó táplálkozást. Közben megkezdődtek a betakarítások előtti rendszeres ételmiszer-elvonásos hónapok, kb. szeptemberig... kérem, ha mód lesz rá, küldjön csomagot rendszeresen, mondjuk másfél-kéthavonként. A tartalmát illetően: kétszersültek – perec, pogácsa vagy egyszerűen száraz kenyér: ez utóbbi adja leginkább a jóllakottság érzetét, és

gondolom, a legolcsóbb. Zsiradékból, ha tud szerezni, vaj, főzött vaj. A szalonna és egyéb „disznóságok” nem tanácsosak. Édesség: nagyra becsülöm a sűrített tejet...

45. IX. 23., Mariinszk

Drága Saskám, - a közeli napokban, de lehet, hogy órákban engem, sok más, nem teljesen munkaképes „öreggel” együtt, áthelyeznek a Sziblag egy másik táborába. Ez... nincs semmiféle összefüggésben a túltartottak kiengedésével, hanem kizárólag a mi táborunk átrendezése miatt történik... Amíg nem kap új címet, minden küldeményt szüneteltessen..... Az új tábor...Baim-ban van, jól felszerelt, vannak különböző műhelyek, kimondottan az ún. „rokkantak” számára. Találtam itt jó ismerősöket, akik szóval és tettel átsegítenek a berendezkedés első nehézségein... Legyen nyugodt, el vagyok látva minden szükségessel. Vigyázzon az egészségére. Sokszor csókolom mindkettőjüket. Ernője.

45. XI. 11., Baim

Drága Saskám,... nyilvánvaló, hogy a túltartottak kiszabadításához nem fognak hozzá a bonyolult nemzetközi helyzet miatt... szabadulásom időpontja a történelmi-politikai fordulatok függvénye. Nincs kizárva, hogy a szabadulásom esetére küldött öltönyt elhordhatnám akár még itt, a táborban...

1946. III. 8.

Drága Saskám, - amikor megkaptam a hírt, hogy Maga II. 19-én szerencsésen elrepült – megkönnyebbültem. Azt hiszem, Maga is. Hogy mennyire izgultam, amíg nem álltam a kész tény előtt, megítélheti korábbi leveleimből...

A legpesszimistább számítás: őszig kiszabadulunk.

Ha II. 15.-e után Moszkvából már nem írt, kompenzáljon engem – Budapestről! Csókolom mindkettőjüket és valamennyi rokonunkat. Ernője.

46. VIII. 2., Baim (Kovács Endrének, korábbi láger-társának írott levele)

.....aligha tudod elképzelni, milyen örömet okoztál a kis céduláddal. Vétkeztem veled szemben, hogy eddig nem írtam neked..... Annál inkább értékelem a kezdeményezésedet és remélem, hogy a kapcsolatunk, legalábbis az írásbeli, ezúttal nem szakad meg. Most pedig – rövid beszámoló. Jól megvagyok, nem éhezem és a körülmények viszonylag kulturáltak. Elég sok ismerőst, barátot találtam itt, köztük szuszlovóiakat, akik téged is ismernek. Néhány hónapig a fonodában dolgoztam, 950 gramm kenyeret teljesítettem. Másfél hónapja, a láger-élet nyolc éve óta először, írásbeli munkát vállaltam (az ún. vegyi műhelyben vagyok számfejtő-segéd). Feleségem februárban Budapestre repült, vagyis kiküldték, de biztosan ott is marad. (A lányom már régen, 1945 áprilisában hazautazott Magyarországra). A feleségem sokat dolgozik (irodalmár), és vár engem. Elutazása előtt hagyott számomra Moszkvában pénzt, holmit, stb. Ha kiengednek, az első időben nem leszek pénz nélkül. De, hogy mikor engednek ki – nem tudni... reményt keltő jelek vannak, de még mindig nem vagyok biztos abban, hogy ennek az „üdülőnek” a kapui a közeljövőben kinyílnak számomra. Mi a véleményed? Hiszen te is túltartott fogoly lettél! Milyen jó lenne együtt kilépni a „nagy földre”, megízlelni a boldogságot, elkezdeni együtt az új életet. Írd meg, mik a „terveid” a jövőre nézve. Örömmel hallanám, hogy az egészséged többé-kevésbé kielégítő...

Szívből öllelek, erős kézfogással. Czóbel Ernőd.

46, VIII. 13., Budapest (nagyamám levele nagyapámnak)

Drága Ernőm – végre!

Amikor már majdnem búskomorra váltam – megkaptam leveleit... Maga, mint mindig, bölcsebb nálam – én valóban egy ideig nagyon rossz hangulatban voltam és képtelen voltam Magának írni. Bevallom és bánom. Drágám, bátor, bizakodó, jó Ernőm, bocsásson meg! Valahogy elfogyott a türelmem – az ügyünk nem mozdul – Maga nem ír – vagyis a levelezésünk is mintha megszakadt volna. Itt mindenki a békeszerződésről beszél, mint a szétszakítottságunk okáról. Mit tehettem, ha nem

akartam kétségbeesni: vártam Magától életjelt. Most már bevallom, hogy nem is levelet vártam, hanem Magát, személyesen! És kérem, ne akarjon megfosztani ettől a reménytől, ami nélkül azt sem tudom, hogyan éljek tovább. Persze, számolni kell az „objektív körülményekkel” (hogy gyűlölöm ezt a kifejezést, amely megrabolt minket, megfosztott a legszebb éveinktől!), de azért titkon bízunk kell a csodákban... Csupán egyre kérem: ne kívánjon tőlem részletes beszámolót mindenféle ígéretekről, próbálkozásokról, „lépésekről”, reményekről, és önámításokról, amelyek mindezidáig éltettek... Nem szüntetem meg az utánajárást – a lehetőségeken belül. Fejjel a falnak nem mehetek – nem megyek. Remélem, Maga is mindenképp igyekszik megőrizni az erejét a már közelgő jobb jövőnek...

46, IX. 4., Baim

Drága Saskám, - augusztus 23-án, a túltartottak kiszabadítása során én is kiszabadultam. Ma szeptember 4-e van, és én csak most értesítem Magát erről, a fontos „eseményről.” A mai napig nem lehetek biztos abban, hogy mehetek Alekszandrovba, ahonnan bizonyára, bekukkanthatok Moszkvába, hogy „tisztázzam” a reemigrációm kérdését és rendezzem az életviteli dolgaimat... Még sok küzdelem vár rám: mindenekelőtt, a vasúti jegy beszerzése, maga az utazás Alekszandrovba, utána Moszkva kapujáig és Moszkvába... A következő lépés – elérni a reemigrációt... Mennyire lesz ez nehéz, vagy egyszerű, nem tudom. Maga sem tudhatja. Magának megígérték, hogy amint kiengednek a lágerből, amint az én „jogi” helyzetem jobbra fordul (szabad, büntetlen, jogaiban nem korlátozott polgár leszek), reemigrálhatok. Előfordul azonban, hogy más az ígéret, és más annak a teljesítése... ha van bármilyen lehetősége, most már nyomja meg az összes gombot a mielőbbi hazautazásom érdekében. Aligha tévedek, ha úgy gondolom, hogy e kérdés eldöntése lényegében teljesen a honfitársainktól függ, konkrétan, a MKP-tól, habár formailag a reemigrációt a szovjet szervek intézik...

Miután kijöttem a lágerből, a legközelebbi perspektívák bizonytalansága és technikai okok miatt Baim faluban telepedtem le, a lágertől másfél kilométerre, Mariinszk várostól pedig, ahol a vasútállomás van, 6-7 kilométerre...

A Maga gondoskodásának és előrelátásának köszönhetően el vagyok látva a még várható huzavonák átvészeléséhez, ami nem kevés, előre nem látott kiadást jelent. A nem dolgozó ember mindennapi kiadásai a piaci árak miatt szintén igen magasak. Világos, hogy már csak anyagi megfontolásból is igen kívánatos lenne a hazautazásom sürgetése. Mégis, könyörgöm, maradjon józan! Semmi kapkodás! És kímélje az egészségét, a fizikait és a lelkit egyaránt...

46. XI. 10., Alekszandrov

Drága Saskám, - régen, közel egy hónapja ígértem Magának részletesebb levelet... igazából nem részletesebb, hanem jókedvűbb levelet szerettem volna írni az én drága Saskámnak, csillagomnak. Időm volt és van elég, de kedv és jó hangulat, az nem volt és ma sincs. Tovább azonban már nem halogathattam a levélírást. Akármilyen hangulatban is, meg kell kezdenünk a rendszeres és sűrű levélváltást, mert most már világos, hogy még nagyon hosszú ideig nincs más mód a találkozásunkra. Folytatódik, némileg változott körülmények között, keserves elszakítottságunk, az emésztő várakozás, a görcsös sóvárgás, a tehetetlen türelmetlenség, amit enyhítünk is, fokozunk is az írásbeli beszélgetéssel, a válaszvárás nyugtalanságával, a kölcsönös beszámolóink változatosságával... Pótlék ez is, mint annyi minden más ebben a mai világban... Ha már egyhelyben kell vesztegelnünk, legalább topogjunk. Különben meg találunk fázni.

Nem titkolom, hogy teljesen megbénítottak azok az „újságok”, amikkel Moszkva fogadott engem. Négy hetet vesztettem el egy adminisztratív tévedés miatt - amiről még ma sem tudom pontosan, hogyan tisztázódott – és két hetet a felutazással; megérkezem azzal, hogy na, most már egy-két hét és repülök vagy robogok haza, s e helyett azt kellett megtudnom, hogy a reemigráció „egyelőre nem aktuális”...

Alekszandrovban lakom, ahonnan nem olyan egyszerű a Moszkvába ruccanás, mint gondoltuk. Egyáltalán, az élet – ahogy Maga szokta írni - csakugyan „bonyolult”... Ha majd a munka és a kereset dolga rendbe jött, szándékom, hogy kiharcoljam a rehabilitációm, aminek, az adott viszonyok közt, úgy látom, a munka az egyik, tán a legfőbb feltétele...

46. XI. 24., Alekszandrov

...Jó néhány hónap is beletelik, mire hazakerülök. Remélem, mostanra Maga is túlesett ezen a fejbekólintáson. Micsoda naivítás volt részemről, amikor gombokról írtam, amiket Magának meg kellene nyomnia, hogy siettesse a hazatérésemet. Akkor még nem ismertem a helyzetet. De Maga sem...

Sztálin műveinek I. kötetét fordítom, s lesznek egyéb, mellékes munkák is (korrektúra, szerkesztés). Ha nem kellene ide-oda ingáznom Moszkva és Alekszandrov között...- ami azzal jár, hogy a hónap 30 napjából jó, ha 18-20 napot dolgozhatok -, akkor jól kereshetnék. Egyelőre azonban csak annyi pénzem lesz, amennyit nyilván el is kell költenem az utolsó kopekig. A munka... érdekes, és az adott körülmények között megtisztelő. Anyagilag is tűrhető, sőt, ha megkapnám a szokásos jegyeket (*élelmiszerjegyek*), utalványokat, tisztességesnek is mondható. A jegyek körül azonban bajok vannak, mert nem ott lakom, ahol a munkahelyem van...

46. XII. 24., Alekszandrov

...A hazatérésemet illetően semmi változás. Feltehető, hogy a békekötés után tisztázzák a szovjet állampolgárok hazatérésének kérdését...a legfontosabb, hogy dolgozzak, sokat és jól; ezzel vetem meg a hazautazásom legbiztosabb alapját, amit azután a Maga „kilincselései” esetleg siettethetnek...

47. I. 31., Alekszandrov

Drága Anna, - megkaptam I. 3-i szigorú leveled... Fontosról beszélnék, de semmi fontosat..... Mindazok alapján – sajnos, kevés alapján – amit rólad tudok és másoktól hallottam, meg kell hogy győzzek: kötelességed a tudatos, tervszerű, rendszeres, céltudatos stb. munka-megnyilvánulásod, több ambícióval, mint amennyit ösztönösen, a veled született (öröklött) jellemed és szokásod szerint mutatnál. Itt, a Szovjetunióban még gondolhattad azt, hogy erre nincs szükség..., hogy ez csupán személyes ügy, mert vannak hasonló szovjet emberek, akik – ha

téged „háttérbe” szorítanak – megtehetik, amit kell, nálad nem rosszabbul, az állam, a szocializmus javára. Szerintem ez a nézet még a Szovjetunióban is hibás, mert minden szovjet embernek harcolnia kell azért, hogy tudását és tehetségét maximálisan kihasználhassa..... Magyarországon a hivatás, az előrejutás elhanyagolása – bűn, vagyis nem személyes, hanem politikai jellegű hiba. Nem én akarom jellemezni a magyarországi harcot a haladó és a reakciós erők között. Ezt te jobban tudod. De ha most nem harcolsz a saját sikeredért, helyedért, szavaid súlyáért, mindazért, ami a tudásodnak megfelelően jár neked, azzal olyanok pozícióját és hatását támogatod, olyan jobboldali, reakciós elemeket segítesz, akiket inkább gyengíteni kellene. Te a leghaladóbb kultúrát és társadalmi rendszert képviseled.....A túlzott szerénység nemcsak neked árt, de az ügynek is, amelynek el vagy kötelezve. De elég az agitációból. Mindenesetre, a „karriered” nem személyes ügy. Még mindig nem tudom, mi a munkád, csak azt, hogy a film területén dolgozol. Ha nem esik nehezedre, írd meg részletesebben, mit csinálsz. A másik „kérdés” már valóban személyes dolog. Varga Sári (*Varga Jenő felesége*) azt mondta nekem, hogy a fő oka annak, hogy nem akarsz férjhez menni – én vagyok, vagyis senkire nem akarsz ráakasztani azt a „ballasztot”, nem akarsz megosztani azt a terhet, ami bizonyos okokból én vagyok. Azt mondod, „nincs ehhez jogod”. Ez engem lesújtott. A ballaszt az igaz. De ha házasságról, szerelemről van szó, akkor ennek a körülménynek nem lehet semmiféle komoly jelentősége. ... Ha volt is benne valami, a helyzetem megváltozásával minimálisra csökkent. Nem lehet, hogy ez nálad önccsalás? Talán egyéb okokat ruházol fel elvi, kézenfekvőbb formában? Akárhogy is, egyet mondhatok: az ember élete – férfié, nőé – nem teljes, ha magányos. A családi életet nem helyettesíti semmilyen más - rokoni, baráti - kapcsolat. És semmilyen más szenvedély, még a forradalmár politikai szenvedélye sem (példáért nem kell messzire menned). Persze, sok függ a külső körülményektől, anyagiaktól, véletlenektől (bár, semmi sem véletlen az ember életében). Nem szándékozom aktívan beavatkozni a személyes ügyedbe. Csak azt szeretném, ha olyasmi, mint „ballaszt”, és „a függetlenség megtartása” ne játsszon szerepet, és hogy kiküszöböljük a fiktív akadályokat.....

...Illés Béla közölte, hogy Budapest engem „kiigényelt”, vagyis elküldtek ide minden okmányt azzal, hogy az én reemigrációm „kívánatos”... Illés úgy beszélt, hogy arra gondolhatok, e jelentős előrelépés főleg a Maga közbenjárásának az eredménye... A MOPR-ban azt közölték velem, hogy a reemigrációm „éppen intézik”, minden irat megvan, érdeklődjek néhány nap múlva... Drágám, képzelheti, hogy mennyire fel vagyok „srófolva”. A lelkem már csak ott jár a maguk vidékén, a pesti Bulyovszky utcában (*ott volt a lakásuk, mai nevén Rippl-Rónai utca*), s minden dolgom, munkám közben ábrándozom és képzelődöm, mint egy gyerek...

Bármennyire bizonytalan pillanatnyilag az „ügyintézés” eredménye, én már a bőröndökön ülök (amelyeket még be kell szereznem)...Azt tudnia kell, hogy kedvező válasz estén is az utazásom technikai, stb. előkészítése nem kevés időbe – hetekbe, esetleg egy-két hónapba – telik. Az idegeket tehát fékezni kell...

47. VII. 4., Alekszandrov

Drága Saskám, - néhány napra bevettem magam Alekszandrovba, ide hozták ki június 15-i levelét. A mellékelt fényképpel nagyon boldoggá tett. Olyan beszédes, sokatmondó, igazán a „megszólalásig hű”, realista kép, és ha nem tévedek, a bánatos szeme Moszkvába néz, s minthogy a kép itt van előttem, énrám, az én szemembe néz – ha akarja, ha nem. De ugye, akarja? Akkor minden rendben van. És csakugyan minden rendben van, anélkül, hogy megfogadnám a tanácsát és „berendezkednék”. Azon már sehogy se lehet segíteni, hogy az életem „félíg élet”, amíg nem leszek együtt Magával. Más értelemben azonban csakugyan be kell „rendezkednem”,...: még alaposabban kell dolgoznom, s társadalmi vonalon aktivizálódnom a kiadó keretein belül. Ilyen módon remélhetem, hogy én is elérem azt, amit Hidas már egy éve elért. Ahhoz, hogy a lehető leghamarabb hazakerülhessek, úgy kell dolgoznom a kiadóban, mintha nem is gondolnék arra, hogy haza szándékozom utazni. Mindez azonban nem jelenti azt, hogy Maga ne „akciózzon” az ügyben...

47. IX. 20., Moszkva

Drága Saskám,... az, hogy nem repülhettem haza rögtön az után, hogy megkaptam az útlevelemet, nekem fáj a legjobban. Azt gondoltam, egy korábbi levelemből megérthette, hogy nem hagyhattam itt csapot-papot.... Már megírtam, milyen munkáim álltak befejezés előtt, amikor megkaptam az útlevelet. Ehhez járult még Irén (testvére, *Czóbel Irén*) esete, aki már 2-3 hónapja jelezte, hogy hetek kérdése, és jön fel Moszkvába, és őt is meg kellett, meg akartam várni. Végre csakugyan itt lesz holnapután – ma kaptam tőle sürgönyt Szverdlovszkból (*mai neve: Jekatyerinburg*). A fogaimat is rendbe akartam hozatni; már másfél hónapja kezelik őket – sajnos, mégis csak Heddára (*Lányi Sarolta húga, fogorvos*) marad, hogy civilizált ábrázatomat visszaadja, annyira bonyolult a dolog, hogy lehetetlenség bevárnom, amíg itt elkészülnének vele, de előre jelzem, hogy Pesten addig nem mehetek „emberek” közé, míg ez nincs elintézve, nem beszélve arról, hogy Magának sem szívesen mutatnám meg ezt a csúfságot...

Ha már vállalnom kellett, hogy bizonyos munkáimat befejezzem vagy döntő szakaszáig vigyem, iparkodtam ezt úgy végezni, hogy minél előbb elkészüljek velük és, jól sejtette – de mégsem gondolta végig –, hogy úgy nekifeküdtem, hogy a fülem se látszott és sajnos ma sem látszik ki belőle. Így megy ez e hó végéig, azután pedig úti előkészületek, búcsúlatogatások, bevásárlások, stb. Kérem, írja meg, mit vegyek, mit hozzak. De nem fontos, nagyjából magam is tudom. Csak ha valamire különösen szüksége volna, amit itt lehet csak, vagy itt jobb beszerezni, azt írja meg. Fontosabb volna tudnom, megkapta-e a könyvcsomagokat, amiket tábori postával küldtem. Ezt sürgönyözze meg – s akkor egy csomó könyvet így küldenék, hogy könnyítsek a poggyászon. Ellenkező esetben valószínűleg itt kellene hagynom jó néhány, talán nem fölösleges könyvet... Egyszer írta, hogy lesznek kívánságai könyveket illetően. Erre még jutna idő...

Tudjuk, hogy keserves, de rövid időről van szó, két hónapról, amit nem ahhoz a tizenegy évhez kell mérni, ami elmúlt, vagyis nem azon van most a hangsúly, hogy 11 évig nem láttuk egymást, hanem azon, hogy mennyi sok évig leszünk együtt. Csak egészségesek legyünk. Nekem semmi bajom, bár az utolsó hónapok tagadhatatlanul abnormális erőfeszítéseitől kissé leromlottam, elhíztam, el vagyok

csigázva. Voltam már sokkal frissebb, rugalmasabb. Most magam is azt gondolom, hogy Pesten úgy két hetes pihenés nem fog ártani...

Pá kedvesem, egyetlen szerelmem, írjon, vagy legalább sürgönyözzön. Ölelem, csókolom egész szívemmel, Annuskámmal együtt. A Maga Ernője.

47. IX. 26., Moszkva (az utolsó levél, legalábbis továbbiaknak nincs nyoma. Nagypám még megvárta, míg megszületik Pogány József unokája, 1947 őszén. Pogány József nemcsak a legjobb barátja, de egyúttal testvérenek, Czóbel Irénnek a férje)

Drága Saskám, - mellékelem Irén levelét; a körülményekhez képest rendben van. Arcban alig öregedett, alig néhány ősz hajszála van a homloka körül... Viszont teljesen lerongyolódva jött meg az evakuációból. Ez már elmúlt – Kun Irén, akinél elhelyeztem őt, *(Kun Béla felesége, Gál Irén zongoratanárnő, az IMEL munkatársa)*, Hidas Ágnes *(Hidas Antal felesége, lánynevén Kun Ágnes, Kun Béla lánya, műfordító)*, ...Bettelheimék *(Bettelheim Ernő baloldali műfordító, szerkesztő, a Szovjetunióban szervezői munkát is végzett)* és mások kistafírozták úgy, hogy bárhol megjelenhet feltűnés nélkül...

Igazából csak elsején fogok hozzá az úti előkészületekhez. Így hát mindnyájunknak még egy kis türelemre van szükségünk. Higgye el, nekem sem könnyebb kivárni az utazás napját, mint Magának...

Ölelem drágám, csókolom milliószor, Annuskámmal együtt. A Maga régi Ernője.